

სქერ არს კაცა ივა, რომელს ღუქოს
კანსკლეს, რამყო კამოცდელ იქეს და მიღოს
კვინკვინი ცხოვრებისა, რომელ ჯუთქა გმერთს
მოუბრუნა მათა

(თვ. 1, 12)

ჰირიონ II

უწმიდესი და უხუცაბესი სრულიად საქართველოს
კათალიკოს-პატრიარქი

(1917-1918)

(ცხოვრება და მოღვაწეობა)

თბურგეთი 1994 წ.

რედაქტორისაგან

„არ ვიცი შენი ასეთი მოულოდნელი და უცნაური სიკვდილი ჩვენი გაუგებრობისა თუ უმადურობის ნაყოფია“ – მწარედ დასტიროდა ტრაგიკულად დაღუპული სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის კირიონ II-ს ცხედარს ანჩისხატის ტაძრის დეკანოზი ნიკიტა თალაკვაძე. ქართველი საზოგადოების დიდი ნაწილისათვის უცნობია კათალიკოს-პატრიარქ კირიონ II-ს ღვაწლი და დამსახურება ეკლესიისა და ერის წინაშე. სამშობლოზე შეყვარებული, ამ სიყვარულში დაიძრითა. ვფიქრობ, ძნელი იქნება ამ წიგნის აუღელვებლად წაკითხვა ნებისმიერი მამულიშვილისათვის, მაგრამ რაც არ უნდა მწარე იყოს სიმართლე, ის ჩვენი ისტორიაა და არ გვმართებს მისი დავიწყება, თუნდაც იმიტომ, რომ აღარ განხორციელდება მსგავსი რამ, და რათა უკეთ დავინახოთ საკუთარი სახე კირიონ II-ს სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე საქართველოში არსებულ ურთიერთგანწყობაზე ამგვარი აზრი გამოუთქვამს: „ოცი წლის განმავლობაში დაშორებული ვიყავი სამშობლოს, შორიდან თვალყურს გადავხედვით, ვფიქრობდი ამ ხნის განმავლობაში თქვენ საკმარისად შეიგენით საქვეყნო მოვალეობა, მაგრამ როგორც ეხლა ვრწმუნდები, თქვენ უფრო დაქვეითებულხართ. თუ ხელახლა დაიბადებით, თორემ სხვაფრივ თქვესა გამობრუნება შეუძლებელია“.

იმედი გვაქვს რომ მართლაც და ხელახლა დაიბადებით ღმერთისა და მამულის სიყვარულში და ამავე სურვილით ვთავაზობთ მკითხველს ამ წიგნს.

ლიხაურისა და აჭის ეპლუსიების წინამძღვარი
მღვდელი გურამი

XIX საუკუნის 80-90-იანი წლებიდან ქართული პერიოდიკის ფურცლებზე ივერიელის, ნიქოზელისა და ლიახველის ფსევდონიმებით ხშირად იბეჭდებოდა საინტერესო წერილები და გამოკვლევები. საქართველოს ისტორია, საქართველოს ეკლესიის ისტორია, ეთნოგრაფია, ვეფხისტყაოსნისა და ქართლის ცხოვრების უძველესი ნუსხები, ნუმისმატიკა, ხალხური სიტყვიერების ისტორია აი საკითხები, რომელიც აინტერესებდა ავტორს. წერილები გამოირჩეოდნენ საკვლევი საკითხის ღრმა ცოდნითა და ეროვნული ჩაგვრით შენუხებული სამშობლოს დიდი სიყვარულით. საძაგელოვ-ლიახველ-ივერიელი გიორგი საძაგლიშვილი-ეპისკოპოსი კირიონი, სრულიად საქართველოს კათოლიკოზ-პატრიარქი კირიონ II XIX საუკუნის 80-90-იანი წლების ქართული ინტელექტუალური საზოგადოების ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია. იგი აღიზარდა თერგდალეულთა სულიწკვეთებაზე და მთელი თავისი საქმიანობაც იმ დიდი მიზნის განხორციელებას მოახმარა, რომელიც ილია ჭავჭავაძემ ლელთ ლუნიას პირით საქართველოს უთხრა — ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნეს. — ამ მიზნის პრაქტიკული რეალიზაცია XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში შეუძლებელი იყო, ვინაიდან ქართული ეროვნული ცნობიერება ცარიზმის რუსიფიკატორული კოლონიური პოლიტიკის წყალობით იმდენად დაქვეითებული იყო, რომ ქართველი ხალხის დიდი ნაწილი ღრმა პესიმიზმს მოეცვა, ნაწილი კი საკუთარი ეროვნული კულტურისა და ისტორიისადმი ნიპ ილისტურად იყო განწყობილი. ასეთ ვითარებაში სამშობლო ქვეყნის ისტორიისა და კულტურისადმი სამსახური გმირობის ტოლფასი იყო, იგი მრავალი დაბრკოლებისა და უსიამოვნების გადალახვას მოითხოვდა. მამულიშვილობის მძიმე ტვრითის მხრებით ტარება მხოლოდ გიორგი საძაგლიშვილის მსგავს ერთეულებს შეეძლოთ — ყველაფერი მობეზრდება მამულიშვილს გარდა მამულიშვილობისა — ამ სიტყვებით გამოხატა კირიონ II-მ თავისი ცხოვრების კრედო.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში სრულიად საქართველოს კათოლიკოზ-პატრიარქისა და ცნობილი მეცნიერის კირიონ II შესახებ ძალიან ცოტა არის ნათქვამი. პირველი ბიოგრაფიული

კირიონ II
კათალიკოზად კურთხევამდე (1917)

ნარკვევი 1917 წელს გამოაქვეყნა მოსე ჯანაშვილმა¹, მოკლედ არის გადმოცემული კირიონ II ბიოგრაფია და ნაჩვენებია ის თავდადებული ბრძოლა, რომელსაც კირიონ II ეწეოდა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის, კირიონის დევნა ოფიციალური ხელისუფლების მიერ, ბელგიაში კირიონის დაცვის საზოგადოების შექმნა და რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლების მიერ კირიონის გადასახლებიდან დაბრუნება. იქვე საინტერესო პარალელებია კირიონ I (599-610 წ.წ.) და კირიონ II პიროვნებათა შორის, მაგრამ ნაშრომში ავტორი ნაკლებ ყურადღებას აქცევს კირიონ II სამეცნიერო მოღვაწეობას.

კირიონ II არქივის დიდი ნაწილი ინახება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, რომლის აღწერილობა ეკუთვნის ამავე ინსტიტუტის თანამშრომელს ელისო აბრამიშვილს². მანვე გამოაქვეყნა საარქივო მასალების მოკლე მიმოხილვა, ძირითადად კირიონ II ეპისტოლარული მემკვიდრეობა „მრავალთავეში“³.

კირიონ II მოღვაწეობის შესახებ საინტერესო გამოკვლევა გამოაქვეყნა ბ-ნმა ვახტანგ გურგენიძემ: ხელნაწერთა ინსტიტუტისა და საისტორიო არქივში დაცული მასალების საფუძველზე აღადგინა კათალიკოზ-პატრიარქის კირიონ II მშფოთვარე ბიოგრაფიული ცხოვრება, აჩვენა ევროპელი და რუსეთის სამეცნიერო წრეების კირიონ II-სადმი — დიდი პატივისცემა და სიყვარული⁴, მაგრამ ამ დიდი პიროვნების ღვაწლის ყოველმხრივი შესწავლა მომავლის საქმეა.

კირიონ II, ერისკაცობაში გიორგი საძაგლიშვილი დაიბადა 1855 წელს გორის მაზრის სოფ. ნიქოზში სასულიერო პირის ოჯახში. მის წინაპრებს დიდი წვლილი მიუძღვით დიდოელთა, ინგუშთა შორის ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში. იგი ჯერ ანანურის საეკლესიო სკოლაში სწავლობდა. 1862 წელს გორის სასულიერო სასწავლებელში ჩაირიცხა. ამ დროს უკვე გამოიკვეთა ახალგაზრდა ყმაწვილის მამულიშვილური მისწრაფებანი. ცნობილი ხალხოსანი მწერალი სოფრომ მგალობლიშვილი იგონებს, რომ გიორგი საძაგლიშვილთან ერთად ფეხით მოიარეს შიდა ქართლის თითქმის ყველა ისტორიული ადგილები, შემდეგ კი მოიხილეს

მალრანდვალეთის ქართული სიძველენი.

1876 წელს გიორგი საძაგლიშვილმა დაამთავრა თბილისის სასულიერო სემინარია და სწავლა გააგრძელა კიევის სასულიერო აკადემიაში, რომელიც ლეთისმეტყველების კანდიდატის ხარისხით დაამთავრა 1880 წელს და დაინიშნა ოდესის სასულიერო სემინარიის ინსპექტორის თანაშემწედ.

1883 წლიდან 1896 წლამდე საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებში (გორი, თელავი, ქუთაისი, თბილისი) ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას. ასწავლიდა ქართულ და რუსულ ენებს, საღმრთო ისტორიას, გეოგრაფიას. ყოვლად სამღვდელთა კირიონი 1896 წელს დაინიშნა საქართველოს მონასტრების ბლალაოჩინად და კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების სკოლების ინსპექტორად, სადაც როგორც ქართველმა, კარგად მცოდნემ თავისი ერისა და ხალხის სულიერის საჭიროებისა, დაარსა 19 სამრევლო სკოლა. ააშენებინა სკოლები ანერისხევში, ვანათში, თიანეთში; ყველა სკოლას შეუქმნა წიგნსაცავები და ბიბლიოთეკები. ამავე პერიოდში ქართულ და რუსულ ჟურნალ-გაზეთებში იგი აქვეყნებდა წერილებს, გამოკვლევებს საქართველოს ეკლესიის ისტორიაზე, ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაზე, ქართულ ლიტერატურაზე. ივერიელის, საძაგლოვის, ლიახველის ფსევდონიმებით.

კირიონ II იყო მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების წევრი და აღწერა ლიახვის ხეობის ისტორიული ძეგლები. ეს აღწერილობა გამოაქვეყნა კიდეც 1898 წელს. ამ აღწერილობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვინაიდან მომდევნო ხანებში ბევრი ისტორიული ძეგლი მოსული ხალხის (ოსები) მიერ განადგურებული იქნა.

1896 წ. ცოლ-შვილის სიკვდილის შემდეგ იგი ბერად აღიკვეცა კირილეს, კირიონის სახელით და გაიგზავნა ქვათახევის მონასტრის წინამძღვრად. ამ პერიოდში ლეთისმსახურების გარდა კირიონი მეცნიერულ მოღვაწეობას ეწეოდა ქართლის სოფლებში. აგროვებდა ხალხური სიტყვიერების ნიმუშებს, მეცნიერულად სწავლობდა ხალხის ზნე-ჩვეულებას, ეკლესია მონასტრების

სიძველეებს. ქვათახევის მონასტრის წინამძღვრობის დროს კირიონმა „ქვათახევიდან ჩამოიტანა და ტფილისის საეკლესიო მუზეუმს ჩააბარა 96 ცალი ხელნაწერი, მათ შორის XI საუკუნის სახარება, 1494 წელს გადანერილი „დავითნი“ და სხვა მრავალი საინტერესო ხელნაწერები“⁵.

კირიონ II-მ დიდი წვლილი შეიტანა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების სიძველეთა მუზეუმის ისტორიული საბუთების გამდიდრების საქმეში. იგი მიტოვებული ეკლესია-მონასტრების ნესტიანი სენაკებიდან, საოჯახო კოლექციებიდან მოპოვებულ მასალებს ყოველწლიურად უანგაროდ სწირავდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას. მარტო 1891 წელს საზოგადოებას გადასცა: ტრიოდინი (მარხვანი), საბა-სულხან ორბელიანის ლექსიკონი, ცხოვრება და მოქალაქეობა ნეტარისა ანდრია სალოსისა, მსოფლიო ისტორია, ხუცური ასოებით ნაწერი სადღესასწაულო ღვთისმშვენიერი თხრობით სულისა ფრიად სასარგებლო, რომელსაც ეწოდების „გვირგვინი“, საღვთო მარგალიტი ძველი საეკლესიო წიგნი ხუცურ ეტრატზე ნაწერი, აპოკრიფი ყოვლად წმიდა მარიამის სახარებასა და იოსებზე, XVIII საუკუნის ხელნაწერი ლიტურგია ოქროპირისა, რუსული ასამაღლებელი ქართულის ასოებით, სხვა და სხვა ხელნაწერი წიგნების ფურცლები, ისტორია გინა მოთხრობა საღმრთო წერილისა ძველისა და ახლისა აღთქმისა, მინის სამაჯურები. ნაპოვნი თელავის ღვთაების ეზოში, ოთხი ძველი ვერცხლის ფული“⁶.

კირიონმა შეისწავლა ძველი ქართული აპოკრაფების უცნობი ხელნაწერი, რომელიც დაცული ყოფილა გორის თავადაზნაურობის წინამძღოლის ივანე რატიშვილის ოჯახში⁷.

1898 წლის აგვისტოში არქიმანდრიტი კირიონი აკურთხეს ალავერდის ეპისკოპოსად, რასაც ქართული საზოგადოებრიობა დიდი სიხარულით შეხვდა. აშკარად იგრძნობოდა რომ საზოგადოებას იმერეთის ეპისკოპოს გაბრიელის გარდაცვალების შემდეგ დიდი სურვილი ჰქონდა მისებრ დინჯი მრავალმხრივი განათლების ქართველი მღვდელმთავარი ეხილა, რომელიც იტვირთავდა დაჩაგრული ერისა და გაპარტახებულ-

განადგურებული ეკლესიის აღდგენას; როცა საზოგადოება ეპისკოპოს კირიონის მოღვაწეობაზე ასეთ იმედებს ამყარებდა, ამის საფუძველს იძლეოდა კირიონის ეპისკოპოსობამდელი საქმიანობა. ილია ჭავჭავაძის „ივერია“ დიდი ამბით გამოეხმაურა კირიონის ეპისკოპოსად კურთხევის ფაქტს. 22 აგვისტოს შაბათს შუადღისას საქართველოს ეგზარქოსის დარბაზში მოხდა სახელდება ეპისკოპოსად არქიმანდრიტ კირიონისა, რომელიც უმაღლესის ბრძანებით დანიშნულ იქნა ალავერდის მღვდელმთავრად... „სრული იმედია ყოვლადსამღვდელო კირიონი, კარგად ცნობილი საქართველოში, როგორც განმაახლებელი მრავალთა ნაშთთა ჩვენის ძველის ხუთრომოდღვრებისა და სასულიერო განათლების თანამგრძნობელი, შეძლებისდაგვარად იმოღვაწებს კახეთის სულიერ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების ასპარეზზედ“ — (ივერია 1898 №81).

ეპისკოპოსად სახელდებისას არქიმანდრიტმა კირიონმა წარმოსთქვა სიტყვა:

„მე სრულიადაც არ წარმოვიდგენდი ამ თვრამეტი წლის წინათ, როცა კურსი შეეასრულე კიევის სასულიერო აკადემიაში, თუ ჩემთვის ასეთი ბედნიერი და დიდმნიშვნელოვანი დღე დადგებოდა... მე კურსის შესრულების შემდეგ დავინყე სამსახური სასულიერო წოდების ახალ თაობის აღზრდელის ასპარეზზედ. მას უკან ბევრ რასმეს ვფიქრობდი, ბევრ გეგმას ვაწყობდი ჩემის მომავლის მოღვაწეობისას, ბევრს ადგილს ვირჩევდი სამსახურისას, მაგრამ უფლის განგებულებამ დღეს ნაჩვენებ გზაზედ დამაყენა: სხვებსავე მეც ვფიქრობდი მომეპოვებინა მყუდროება და ბედნიერება ოჯახურს ცხოვრებაში, მაგრამ ბედმა აქაც მიმუხთლა. და ამის გამო სამსახური ეკლესიის მიმართ მონაზონის წოდებაში ჩემთვის აუცილებელ-აუშორებელი შეიქმნა. სწორედ ოცი თვის წინათ ამავე ადგილს, სადაც ახლა ვდგევარ, ვიდექი მონაზონის უბრალო ტანსაცმელში და ვაძლევდი ალთქმას მონაზონური ცხოვრებისას... დიდი მადლობელი ვარ იმ ჩემი მოძღვრისა, რომელმაც ამ ჭეშმარიტ გზაზედ დამაყენა. დღეს უმაღლესის ბრძანებით უნდა ვიტვირთო მძიმე მოვალეობანი. მწყემსმთავრისა და ვიქნე ალავერდის ეპისკოპოსად — იმ ალავერდისა, სადაც

ყოვლადუსამღვდელოესი კირიონი 1910 წ. სურათი
ამოღებულია მ. თამარაშვილის „ქართული ეკლესიის
ისტორიიდან“

მოღვაწეობდა, სადაც ქადაგებდა და სადაც განსვენებულ არს წმ. მამა იოსებ ალავერდელი. ალავერდის კათედრაზე მოღვაწეობდა მრავალი ღირსი მღვდელმთავარი, რომელთა შორის ნიალში იგემეს საუკუნო განსასვენებელი. ალავერდის ტაძარი ისეთი სინშინდეთა, რომელსაც დიდ პატივს სცემენ არათუ მხოლოდ მართლმადიდებელნი, არამედ არამართლმადიდებელნიც და თვით მთიანი დალესტანის მკვიდრნიც. ლეკები და მაჰმადიანნიც კი, რომელთაც ჩვენი წინაპრები ხმლით ხელში ეომებოდნენ თვისთა სარწმუნოებრივ სინშინდეთა დასაცველად და ბოლოს ქედი მოადრეკინეს თვისის სინშინდის წინაშე. საღმრთო განგებამ მარგუნა სამსახური. ვმადლობ საღმრთო განგებას ამ ხვედრისათვის მით უმეტეს რომ ხელმძღვანელად მეყოლება ეკლესიის სასარგებლოდ მოღვაწეობის საქმეში გამოცდილი მღვდელმთავარი... დასასრულ გთხოვთ წმინდანო მღვდელმთავარო, წარმომადგენლო ივერიის ეკლესიისნო, ილოცოთ ჩემთვის, რათა ქვეყნის მწყემსმთავრულის ლოცვის მეოხებით უფალმან მომცეს შეძლება, ძალა და სიბრძნე მისის ეკლესიის სასარგებლოდ მოღვაწეობისა“.

ალავერდის ეპარქიაში ჩასვლისთანავე კირიონმა განაგრძო დაუცხრომელი საქმიანობა. ალავერდის დიდებული ტაძარი მოუვლელობისაგან განადგურების პირას იყო მისული. ტაძრის სახურავი გამოსაცვლელი იყო, გალავანი შესაკეთებელი.

ეპისკოპოსმა კირიონმა შეადგენინა პროექტი და თავისი ხარჯებით დაიწყო ტაძრის შეკეთება. ამავე დროს ეპისკოპოსმა კირიონმა დაიწყო კახეთის ეკლესია-მონასტრებში დაცული სიძველეების შესწავლა. მან საქართველოს საეკლესიო მუზეუმს გადასცა ხმ ხელნაწერი. მათ შორის 1089 წელს გადწერილი სახარება. ამ აღმოჩენით აღფრთოვანებული მ. ჯანაშვილი წერდა: მასში მრავალი საყურადღებო ცნობებია დაცული სახარების ქართულად თარგმნის, თეიმურაზ I და სხვათა შესახებ. სახარების ბოლოს კი ასეთი წარწერაა: „ქ. ადიდენ ღმერთმან ძლიერსა და უძლეველსა ბაგრატ აფხაზთა და ქართველთა მეფემან და ყოვლისა აღმოსავლეთის ნოველისიმოსმან“. ამ აღმოჩენამდე ქართულმა მეცნიერებამ არაფერი იცოდა ბაგრატ IV-ს დროინდელი სახარების

შესახებ. ეპისკოპოს კირიონის სახით ქართულ ეკლესია-მონასტრებს და იქ დაცულ ძვირფას ხელნაწერებს ღირსეული დამცველი და პატრონი გამოუჩნდა. ამავე დროს კირიონმა ურადლება მიაქცია XIX საუკუნის საქართველოში გავრცელებულ ერთ სამწუხარო ტენდენციას. 1811 წლის ნემდეგ როცა რუსეთის მთავრობამ საეკლესიო სამართლის უხეში დარღვევით ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია გააუქმა და რუსული ნირვა-ლოცვა დააწესა ხალხი პროტესტის ნიშნად ეკლესიებს სტოვებდა. ამით სარგებლობდნენ სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის შესვეურნი და უკანონოდ იკავებდნენ ქართულ მართლმადიდებლურ ეკლესიებს. მათ ხელში ჩაიგდეს ქართული ეკლესიები თბილისში, გორში, თელავში, დუშეთში. ეპისკოპოსმა კირიონმა ამ საკითხთან დაკავშირებით ვრცელი დასაბუთებული მოხსენებითი ბარათით მიმართა საქართველოს ეგზარქოსს და მოითხოვა სომხებისაგან უკანონოდ მიტაცებული ქართული ეკლესიების დაბრუნება. სომხური ნაციონალისტური ბურჟუაზია, რომელთაც დიდი ეკონომიკური შესაძლებლობანი გააჩნდათ ქართული ეკლესიების მიტაცებას ჩვეულებრივ მოვლენად მიიჩნევდა. უფრო მეტიც ცდილობდა მოეძებნა დასაბუთება თავიანთი უკანონობისა ეპისკოპოსი კირიონი ი. ჭავჭავაძესთან და დ. ბაქრაძესთან ერთად აქტიურად ჩაება სომხებთან პოლემიკაში. სომხურმა გაზეთმა „ნორდარმა“ გამოაქვეყნა წერილები, რომელშიც თავისი ერი ქებით ცაზე აიყვანა ხოლო ქართველები კი უსაქმურ, მკვებარა ხალხად მიიჩნია, რომელიც მხოლოდ სომხთა მოსამსახურეებად გამოდგებიანო. თანაც საბუთად ქართული წყაროები მოიშველიეს. ეპისკოპოსმა კირიონმა თვით სომხური საისტორიო წყაროების მოშველიებით სომხის ერის ასეთი სურათი დაგვიხატა: „ერი ზვავი, გაუგონარი, დიდმეთქავე, უსამართლონი, ტრაბახანი, ზარმაცნი, მძარცველნი, მატყუარანი, მექრთამენი, ცრუმედიდურნი. და იქვე დასძინა, რომ საისტორიო წყაროებს ადამიანური თვალით უნდა შევხედოთ და არ უნდა ვეცადოთ მათ საფუძველზე სხვის დამცირებას“⁸.

კირიონი 1901 წლიდან გორის ეპისკოპოსია, მაგრამ მეფის რუსეთის მთავრობამ და საქართველოს საეგზარქოსომ აშკარად

დაინახეს ის დიდი საფრთხე, რაც კირიონის მოღვაწეობიდან მომდინარეობდა. ეპისკოპოს კირიონის გარშემო თავს იყრიდა განათლებული სამღვდელოება, რომელიც აშკარად გამოხატავდა უკმაყოფილებას ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების გამო. მთავრობამ გამოსავალი იმაში გამოიხატა, რომ ეპისკოპოს კირიონს ხშირად უცვლიდნენ ეპარქიებს. 1903 წელს ხერსონში, 1904 წელს ორიოლში, 1906 წელს სოხუმში. სოხუმში მოღვაწეობის დროს ეპისკოპოსმა კირიონმა დიდი მუშაობა გასწია ქართული ეკლესია-მონასტრების აღდგენისა და მოლონიერების საქმეში, მაგრამ სწორედ ასეთი საქმიანობა იწვევდა შოვინისტი რუსი მოხელეების გაავეებას. კირიონი სოხუმიდან კოვნოს ეპარქიაში გადაიყვანეს აფხაზების გაქართველების მცდელობის ბრალდებით.

1907 წლის სექტემბერში, როცა ქართველი ხალხი ეთხოვებოდა ილია ჭავჭავაძეს კირიონს საქართველოში ჩამოსვლის უფლება არ მისცეს. მან მხოლოდ სამძიმრის დეკრეტის გამოგზავნა მოახერხა კოვნოდან. 1908 წელს კირიონს მთავრობის დადგენილებით ჩამოერთვა ეპისკოპოსის ნოდება და დაპატიმრებულ იქნა. მთავრობის ასეთი სიმკაცრის მიზეზი უნდა ვეძებოთ კირიონის დაუცხრომელ საქმიანობაში, რომელიც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის მოთხოვნის სულისჩამდგმელი იყო. სწორედ მისი პროპაგანდის შედეგი იყო 1905 წელს დიდი საეკლესიო კრების ჩატარება, სადაც ქართველი სამღვდელოება იხილავდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხებს. საქართველოს ეგზარქოსმა ალექსიმ სთხოვა მეფისნაცვალ ვორონცოვ-დაშკოვს ყაზახების საშუალებით დაერბია საეკლესიო შეკრების მონაწილენი. ბრძანების უსიტყვოდ შემსრულებელმა ყაზახებმა რუსი ერისა და რუსეთის ეკლესიის ინტერესების დაცვა ქართველი სამღვდელოების მათრახებით ცემაში დაინახეს.

XX საუკუნის დასაწყისში ფართო პროპაგანდა გაჩაღდა რუსეთში პატრიარქობის აღდგენის მოთხოვნით. ამ მოძრაობაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ რუსი სლავოფილები, რომელთა ერთ-ერთი გამოჩენილი მოღვაწე იყო ნ. დურნოვო, იგი თავის

წერილებში ამხელდა რუსი ეგზარქოსების ურწმუნობასა და მძარცველურ პოლიტიკას საქართველოში⁹.

სლავოფილებმა პეტერბურგის პრესაში დაბეჭდეს წერილები, დაგმეს თბილისში ქართველი სამღვდელოების მიმართ ჩადენილი ბარბაროსული მოქმედება. ქართველი საზოგადოების მონივნე ნაწილი ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით მეფისნაცვალ ვორონცოვ-დაშკოვს ეახლა და ოფიციალურ დონეზე მოსთხოვა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხის განხილვა. მეფის მთავრობა იძულებული შეიქმნა ფორმალურად მაინც დაენიშნა პეტერბურგში სპეციალური სხდომა, სადაც უნდა განხილულიყო საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხი. ეპისკოპოსმა კირიონმა სხდომაზე წაიკითხა ორი მოხსენება: 1) რა აიძულებს ქართველებს იმეცადინონ თავისი ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენაზე, 2) ეროვნული პრინციპი ეკლესიაში. კირიონი ასაბუთებდა რომ ეკლესიური მონობა ყველა მონობაზე უარესიაო. ფორმალურად დანიშნულმა კომისიამ, სადაც უმრავლესობას წარმოადგენდნენ დეკანოზ ვოსტორგოვის მიმდევრები, უარყვეს ქართველი სამღვდელოების სამართლიანი მოთხოვნები, და ამის შემდეგ დაიწყო კირიონის დევნა-შევიწროება. მიუხედავად სამშობლოდან მოშორებისა ეპისკოპოსი კირიონი საქართველოს მაჯისცემას განიცდიდა ყველგან, სადაც არ უნდა ყოფილიყო შორეულ კონოსა თუ სანაქსარის უდაბნოში.

1907 წელს ქართველი საზოგადოების ინიციატივით დაარსდა საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოება, რომელსაც შემოწირული სახსრებით უნდა ეარსება. ეპისკოპოსი კირიონი სიხარულით ატყობინებდა საზოგადოების თავმჯდომარეს ე. თაყაიშვილს თავის მზადყოფნას — დახმარებოდა როგორც ფინანსურად, ასევე მორალურად. ე. თაყაიშვილი იგონებდა: — „ეპისკოპოსმა კირიონმა ჯერ კიდევ ექსორიაში ყოფნის დროს შემოსწირა საზოგადოებას თავისი მდიდარი ბიბლიოთეკა ხელნაწერებისა და ნაბეჭდი ნიგნებისა, მრავალი საარქეოლოგო ნივთი, ალბომები, სურათები და დიდი ნუმიზმატური კოლექცია. წელიწადი არ გაუიდოდა ისე, რომ რაიმე ნივთი, ხელნაწერი თუ ფული არ გამოეგზავნა ახალი საზოგადოებისათვის¹⁰.

საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების სახელით ე. თაყაიშვილის რედაქციით დაიბეჭდა ძველი საქართველოს შესახებ სამი ნიგნი, რომელშიც არის კირიონის მიერ შედგენილი ქართული სალექსიკონო მასალა განმარტებითურთ. მანვე „ქართული ლექსიკონის გამოსაცემად განყოფილებას გადასცა ასი მანეთი“. 1913 წელს 2 ივლისის წლიური კრების №74 ოქმი გვაუწყებს — საბჭოს წინადადების თანახმად კრებამ ერთხმად აირჩია ყოვლად სამღვდლო ეპისკოპოსი კირიონი საზოგადოების საპატიო წევრად. მან საისტორიო საზოგადოებას შესწირა ვეფხისტყაოსნის უცნობი ხელნაწერი, კორიდეთის ოთხთავი, პავლენის ერთი ძველი რედაქცია და სხვა მრავალი საინტერესო საბუთები¹¹.

თითქმის შეუსწავლელია კირიონის ღვაწლი ქართული ისტორიო წყაროების, ისტორიოგრაფიის კვლევის საქმეში. XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში თერგდალეულთა მსგავსად ის ქართულ პერიოდულ პრესაში აქვეყნებდა მეცნიერულ-პოპულარულ ნერილებს საქართველოს ისტორიაზე, ქართულ ხუროთმოძღვრებაზე, ეკლესიის ისტორიის და ღვთისმეტყველების საკითხებზე. მას ეკუთვნის წიგნად გამოცემული ორმოცზე მეტი მონოგრაფია.

1910 წელს გამოვიდა მისი პოლემიკური ნაშრომი „ივერიის კულტურული როლი რუსეთის ისტორიაში“. დღეს შეიძლება ამ სქელტანიანი ნაშრომის ზოგიერთი დებულება საკამათო იყოს, მაგრამ მისი გაცნობისას არ შეიძლება მონიწიებით არ განიმსჯვალო მისი ავტორისადმი. კირიონის ამ ნაშრომს ყურადღებით გაეცნო რუსული მათიანეების ცნობილი მკვლევარი აკადემიკოსი ალ. შახმატოვი.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია კირიონის ღვაწლი შიდა ქართლში მცხოვრები ოსების კულტურის, ხალხური სიტყვიერების, ეთნოგრაფიის შესწავლის საქმეში. მან შეკრიბა და ჟურნალ „მწყემსში“ გამოაქვეყნა ოსური ლეგენდები¹². მანვე ოსური ნირვალოცის შემოღების აუცილებლობის საკითხიც დასვა¹³.

ეპისკოპოსმა კირიონმა კრიტიკულად განიხილა მ. თა-მარაშვილის ცნობილი ნიგნი „ისტორია კათოლიკობისა

ქართველთა შორის და გამოთქვა საგულისხმო მოსაზრებანი, მაგრამ მ. თამარაშვილს ოდნავაც არ სწყენია კირიონის შენიშვნები; პირიქით 1911 წელს დაბეჭდა თავისი ახალი წიგნი საქართველოს ეკლესიის ისტორია (ფრანგულ ენაზე) და მასში ვრცლად საუბრობს ეპისკოპოს კირიონის ღვანლზე ქართული ეკლესიის ისტორიაში.

რუსეთის მთავრობისაგან კირიონის დევნა-შევიწროება ქართველი საზოგადოების აღშფოთებას იწვევდა. აკაკი წერეთელი გულისტკივილით შენიშნავდა რომ იმპერატორთანაც მივიდოდა კირიონის განთავისუფლების მოთხოვნით, მაგრამ მეფის რუსეთის მთავრობა კირიონის განთავისუფლებას არ აპირებდა. პირიქით აძლიერებდა ცილისწამებას მის მისამართით. 1908 წლის 28 მაისს თბილისში მოჰკლეს ეგზარქოსი ნიკონი და მისი მკვლელობა კირიონს დააბრალეს. ამგვარმა ცილისწამებამ, როგორც საქართველო, ისე რუსეთის საზოგადოების დემოკრატიული ნაწილი აღაშფოთა. როდესაც ამ ცილისწამების შესახებ პრესის წარმომადგენელნი ევ. გეგეჭკორს (მაშინდელი სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატი) შეეკითხნენ, მან უპასუხა: ეს ველური და შეუსაბამო ბრალდებაა. ბრწყინვალე პიროვნება ეპისკოპოს კირიონისა მის მტერთ მოხვენებას არ აძლევს, მის სახელს რომ ჩირქი მოსცხონ, საშუალებას არ ზოგავენ¹⁴. კირიონის დევნის ამბავი რუსეთიდან უცხოეთში გაიტანა ოლივერ უორდროპმა, რომელსაც 1909 წლის 2 აპრილს წერილი გაუგზავნა ალ. ცაგარელმა „კირიონი გაგზავნეს ხარკოვიდან ერთ მონასტერში — ტამბოვის გუბერნიაში საცხოვრებლად, ცოტა ავად არის მაგრამ მოსკოვში საავადმყოფოში არ დაარჩინეს, ძალათ ნაიყვანა პოლიციამ რკინიგზით მონასტერში¹⁵. ევროპაში კირიონის დაცვის საზოგადოებაც შექმნეს, რომელმაც დაიწყო ხელმწიერების შეგროვება კირიონის განთავისუფლების მოთხოვნით. ბელგიიდან ადამიანის უფლებათა დაცვის თავმჯდომარემ ჟორჟ ლორანმა ბრიუსელიდან 1909 წლის 20 მარტს ყოფილ სახელმწიფო სათათბიროს თავმჯდომარეს ხომიაკოვს სთხოვა დაეცვა ეპისკოპოსი კირიონი დევნა-შევიწროებისაგან. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთ მძიმე პირობებში უხდებოდა ცხოვრება, მომავლის

რწმენა არ დაუკარგავს. ი. ჩიჯავაძისადმი გაგზავნილ წერილში წერდა: „ჩემი აქ ყოფნა ხომ მეტად მძიმეა, მაგრამ მით უფრო დამიმძიმდება, როდესაც გულსაკლავი და არასანუგეშო ამბები მომივა სამშობლოდან... მომავალი ჩვენს ხელშია, კეთილსინდისიერი შრომაა მისი დამაგვირგვინებელი... წინ ფიანდაზის მაგივრად, მართალია, ეკლიანი გზა გვიდევს, მაგრამ ვარდი უეკლოდ ვის მოუკრეფია, სიყვარულით უნდა ავიტანოთ ტანჯვა, ვინაიდან ტანჯვა სიყვარულის ნაყოფია, ძალა ტანჯვაშია“¹⁶.

რუსეთის მთავრობამ 1915 წელს შეწყვიტა კირიონის დევნა-შევიწროება. იგი დანიშნეს პოლოცკისა და ვიტებსკის ეპისკოპოსად, მაგრამ, სამშობლოში ჩამოსვლის ნება არ დართეს. კირიონმა ძლიერ განიცადა ვაჟა-ფშაველას გარდაცვალება. იგი მეგობრობდა დიდ პოეტთან; ერთ წერილში იტყობინებოდა — ვაჟას წერილი კოპალაზე მაშინ მივიღე, როდესაც ნიგნის კორექტურა გაგზავნილი ჰქონდაო — კირიონი იყო უდიდესი ქველმოქმედი — მისი მატერიალური დახმარებით რუსეთისა და საზღვარგარეთის უმაღლეს სასწავლებლებში განათლება მიიღო 300-მდე ქართველმა ახალგაზრდამ. აკადემიკოსი კორნელი კეკელიძე იგონებდა თბილისის სასულიერო სემინარიიდან რეკომენდაციითა და ფულადი დახმარებით როგორ გაგზავნა იგი ეპისკოპოსმა კირიონმა კიევის სასულიერო აკადემიაში სწავლის გასაგრძელებლად. ძველად ებრაელებს — წერდა კ. კეკელიძე კირიონს 1905 წელს — ჩვეულებად ჰქონდათ, ყოველწლიურ ახალს ანუ პირველ ნაყოფს მადლობის ნიშნად სწირავდნენ ხოლმე ამ ნაყოფის მომცემელ ღმერთს. ამისდა მიხედვით, ნება მიბოძეთ, მეც უმორჩილესად გიძღვნათ პირველი ნიმუში იმ შრომისა, რომელსაც მე ხელი მივეყავი თქვენი შთაგონებითა და რჩევით¹⁷. კირიონს განზრახული ჰქონდა თავის მშობლიური სოფ. ქვემო ნიქოზისათვის ბიბლიოთეკისა და სკოლის აშენება. შეასრულა კიდევ თავისი სურვილი. ბიბლიოთეკას გადასცა ძვირფასი წიგნები. კირიონს მეცნიერული მიმონერა ჰქონდა აკად. ნ. მართან, პროფ. ალ. ცაგარელთან, ალ. შახმატოვთან, ლ. დიმიტრიევთან, ივ. სოკოლოვთან. გ. ბერგმანთან, ა. პაკშიერთან, ივ.

ჯავახიშვილთან, მ. ჯანაშვილთან, მ. თამარაშვილთან.

კირიონის მოღვაწეობის დევიზი მუდამ იყო მამულისათვის სამსახური. — მამულიშვილის გვირგვინი სამშობლოს სამსხვერპლოზე ჰკიდია — წერდა იგი. მან ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 90-იან წლებში, როცა ქართული ენა ოფიციალური ხელისუფლებისაგან დევნილი იყო გრ. ყიფშიძესთან ერთად ქართული სიტყვიერების ისტორია შეადგინა. — „ჩვენი მუშაობა — წერდა იგი — დამოკიდებულია იმაზე თუ რა დარი დაუდგება საზოგადოდ ქართულ ენას ჩვენს საშუალო სკოლაში და კერძოდ, ამ სახელმძღვანელოს; საჭიროა რაც შეიძლება მეტი ადგილი დაეთმოს ქართულს, არა მარტო პირველ დასაწყის სკოლებში, არამედ საშუალოსა და უმაღლესშიც. საჭიროა სკოლამ მტკიცე ეროვნული ხასიათი მიიღოს და სწავლა საგნებისა ქართულად წარმოებდეს. ხოლო ეს მაშინ მოხდება, როცა მთლიანად საქართველოს ცხოვრება ეროვნულ საფუძველზე მოეწყობა. და ქართული ენა უაღრესად საჭირო შეიქმნება ყოველ დაწესებულებაში.

საქართველოს ეროვნულ საფუძველზე მოსაწყობად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს უძველესი სამოციქულო ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენას. ამ საქმის სულისჩამდგმელი იყო ეპისკოპოსი კირიონი. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციით ისარგებლა ქართველმა სამღვდელოებამ და საგანგებო საეკლესიო კრებაზე მიიღო გადაწყვეტილება. 1) ამიერიდან, 12 მარტიდან გრძელდება საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია, 2) დროებით კათალიკოზის ამორჩევამდე ეკლესიის გამგედ დაინიშნა გურია — ოდიშის ეპისკოპოზი ლეონიდე; 3) საქართველოს ეკლესიის მმართველობა ევალება აღმასრულებელ კომიტეტს, რომელშიც შედიან როგორც საერო, ისე სასულიერო პირები: 12 მარტის კრების ინიციატორი და წარმმართველი ქუთათელი ეპისკოპოსი ანტონ გიორგაძე, რომელიც კირიონის ტრაგიკული სიკვდილს შემდეგ, როგორც მისი ერთგული და გამორჩეული პიროვნება გაურკვეველ ვითარებაში დაიღუპა; დრ. მთავრობის სპეციალური წარმომადგენელი პროფ. ვლ. ბენეშევიჩი, რომელიც თბილისში ჩამოვიდა, ქართველ სამღვდელოებას ეროვნულ ავტოკეფალიის

მარჯვნიდან მარცხნივ: ეპისკოპოსი — შემდგომში კათალიკოს-
პატრიარქი კირიონ I და ეპისკოპოსი — შემდგომში
კათალიკოს-პატრიარქი ლეონიდე. გადაღებულია 1906 წ.
პეტერბურლში. რუსეთის სინოდის სხდომაზე იხილებოდა
საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი.

ცნობას კპირდებოდა, რაც 1917 წლის 29 მარტს საეკლესიო კრებამ უარყო. საქართველოს ეკლესია უნდა გახდეს ტერიტორიული ავტოკეფალიის მატარებელი ეკლესია — დასძენდა კრება. ტერიტორიული ავტოკეფალიის დროს საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შევიდოდა ყველა მართლმადიდებელი ეკლესია, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზე იყო. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის ბრძოლაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ საქართველოს ეროვნულ — დემოკრატიული პარტიის წევრები. როცა საქართველოს ეგზარქოსყოფილი პლატონი გაჯიუტდა და არ თმობდა საკათალიკოზო რეზიდენციას, ეროვნულ — დემოკრატიული პარტიის წევრები პირველნი შევიდნენ ეგზარქოსის სასახლეში, გამოაძევეს პლატონი და დააბინავეს საქართველოს ეკლესიის დროებითი მმართველობა მიტროპოლიტ ლეონიდის მეთაურობით. მოვლენები ისე სწრაფად ვითარდებოდა, რომ ეპისკოპოსი კირიონი, რომელიც ჯერ ისევ რუსეთში იმყოფებოდა თითქოს აღარავის ახსოვდა, მაგრამ ქართველ მორწმუნეთა ჯგუფმა ჩიტო კაპანაძის ხელმძღვანელობით დელეგაცია გაგზავნა მასთან, რათა ნაამაგარი მამულიშვილი, ვინც ყველაზე მეტი გააკეთა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღსადგენად და ამიტომაც განიცადა ამდენი დევნა-შევიწროება, დაბრუნებულიყო საქართველოში და მონაწილეობა მიეღო სრულიად საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქის არჩევნებში. „კირიონმა ყურადღებისათვის მადლობა გადაიხადა, მაგრამ მან მტკიცე უარი შემოთვალა. ქართველი საზოგადოების დაუინებელი მოთხვნით 1917 წლის ზაფხულში ეპისკოპოსი კირიონი სამშობლოსაკენ გამოემგზავრა. სამშობლოსაკენ მომავალ ბრწყინვალე მღვდელმთავარსა და მეცნიერს არაგვის ხეობაში შეეგება ასოცამდე ცხენოსანი გიგო ყარანგოზიშვილის ხელმძღვანელობით. იგი დიდი პატივით მიაცილეს დედაქალაქამდე, თბილისში კი ბრწყინვალე შეხვედრა მოუწვევეს. მაგრამ კირიონის სამშობლოში დაბრუნება ბევრს მაინც არ გახარებიათ. კირიონი ჩამოსვლისთანავე აქტიურად ჩაება

სრულიად საქართველოს საეკლესიო კრების მოსამზადებელ სამუშაოებში.

1917 წლის 9 სექტემბერს თბილისში გაიხსნა სრულიად საქართველოს საეკლესიო კრება, როგორც გაზეთი „საქართველო“ იუწყებოდა კრებას თავმჯდომარეობდნენ გიორგი ურული, ტრიფონ ჯაფარიძე, სპირიდონ კედია. კრებამ განიხილა საქართველოს ავტოკეფალური ეკლესიის ეპარქიების, საკათალიკოზო საბჭოს შექმნის საკითხები. მსჯელობის საგანი იყო საქართველოს ეკლესიის მღვდელმთავართა საკითხიც. სახელდობრ, საჭირო იყო თუ არა მიტროპოლიტის პატივის არსებობა ქართულ ეკლესიაში. ხმათა უმრავლესობით ეს საკითხი დადებითად გადაწყდა. შეიქმნა საქართველოს კათალიკოზ — პატრიარქის არჩევნების ხმის დამთვლელი კომისია დეკანოზ ნიკიტა თალაკვაძის თავმჯდომარეობით. 17 სექტემბერს დაინიშნა კათალიკოზ — პატრიარქის არჩევნები. კენჭისყრაზე დაშვეული იქნა ორი კანდიდატი მიტროპოლიტი ლეონიდე და ეპისკოპოზი კირიონი. სრულიად საქართველოს კათალიკოზ — პატრიარქის არჩევნები ჩატარდა სიონის ტაძარში. არჩევნებში მონაწილეობდა 448 კაცი. როგორც გაზეთი „სვეტიცხოველი“ იტყობინებოდა სრულიად საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქად კრების მიერ არჩეულ და დამტკიცებულ იქნა ეპისკოპოსი კირიონი¹⁸. საეკლესიო კრების შედეგები სრულიად კანონზომიერი იყო, მაგრამ საქართველოში რა გამოლევდა ინტრიგებისა და გულფიცხობის მოსურნე ადამიანებს. მართალია საეკლესიო კრებამ სრულიად საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქად უწმინდესი და უნეტარესი კირიონი II აირჩია, მაგრამ არ გააუქმა ტფილელი მიტროპოლიტის თანამდებობა. XIX საუკუნის ისტორიიდან ცნობილია, თუ როგორ გამოიყენა რუსეთის მთავრობამ ტფილელ მიტროპოლიტ არსენსა და კათალიკოზ ანტონ II შორის არსებული უთანხმოება საქართველოს ეკლესიის შიგნით არეულობისა და შფოთვის გასაძლიერებლად, რაც ანტონ II რუსეთში განწვევით და საქართველოს ავტოკეფალიის გაუქმებით დამთავრდა. 1917 წლის

12 მარტს ტფილელი მიტროპოლიტის თანამდებობის შემოღება იმით იყო გამართლებული, რომ რუსეთის მთავრობის მიერ დანიშნული ეგზარქოსი პლატონი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გამოცხადების შემდეგ თავის თავს ტფილელ მიტროპოლიტს უწოდებდა. გურია — ოდიშის ეპისკოპოსი ლეონიდე ამიერიდან, როცა ტფილელი მიტროპოლიტი იქნებოდა ეგზარქოს პლატონის პოზიციები შესუსტდებოდა. მაგრამ სრულიად საქართველოს კათოლიკოზ — პატრიარქად კირიონ II არჩევის შემდეგ მცხეთა — თბილისის მთავარეპისკოპოსობაც მისი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა და ტფილელ მიტროპოლიტად დარჩა ლეონიდე. უნშინდეს კირიონ II-ს სიონში წირვის უფლებაც არ ჰქონდა. იქ ტფილელი მიტროპოლიტი ლეონიდე სწირავდა. კირიონი ანჩისხატში სწირავდა. დაიწყო ინტრიგები, რასაც თავის მხრივ აღვივებდნენ რუსი ეგზარქოსების ჯაშუშები, რომელთაც გულზე არ ეხატებოდათ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ეროვნული მიმართულების კათალიკოზ-პატრიარქი უნშინდესი და უნეტარესი კირიონ II. ცნობილი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე იოსებ იმედაშვილი იგონებს — ერთ სხდომაზე წამოიჭრა საკითხი კათალიკოზის პირადი მდივნისა და საკათალიკოსო საქმეთა მმართველის ასარჩევად. კორნელი კეკელიძემ და კალისტრატე ცინცაძემ კანდიდატად წამოაყენეს დავით დავიდოვი! დავითაშვილი! ამის ხსენებაზე კირიონი საშინლად ცუდად შეიქმნა, აინთო, მაგრამ თავი შეიმაგრა... თქვენ თუ საქართველოს საკათალიკოსო საბჭოს საქმეთა მმართველად დავიდოვს აირჩევთ, მე კათალიკოზის ხარისხს ავიყრიო¹⁹. ეს დავიდოვი იყო ეგზარქოსების ჯაშუში და ყოველივე ეროვნულის მტერი. იგი არ აირჩიეს, მაგრამ მომხდარი ინციდენტი ფრიად დამაფიქრებელი იყო. ამ დავიდოვმა არაერთხელ სცადა კირიონ II-სთან შესვლა და მისი ფიზიკური მოსპობა. პოი, ქართველი ხალხის გულგრილობავ! პიროვნება, რომელმაც მთელი ცხოვრება ქართველი ხალხის სამსახურს შესწირა, რომელიც სრულიად საქართველოს კათალიკოზ —

პატრიარქად აირჩიეს, ვილაც ნაძირალა დავიდოვ — დავითაშვილის შეურაცხყოფის ღირსი გამხდარიყო. ქართველმა საზოგადოებრიობამ ასევე გულგრილად ჩაიკითხა სასულიერო ჟურნალ „ახალ სიტყვაში“, რომელიც ქრისტეფორე ციციქიშვილის რედაქტორობით გამოდიოდა, საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქის წინააღმდეგ ანონიმ ავტორთა სახელით მიმართული ცილისმწამებლური პასკვილები. მიუხედავად ასეთი საარაკო მტრობისა, კათალიკოზ-პატრიარქმა კირიონ II შექმნა ძლიერი საკათალიკოზო საბჭო, რომელშიც სასულიერო პირებთან ერთად საერონიც შედიოდნენ. ქართველმა ხალხმა განსაკუთრებული ზეიმით გადაიხადა მცხეთაში კირიონ II-ის კათალიკოსად კურთხევის დღე. ეს დღე სვეტიცხოვლობას დაემთხვა. ზღვა ხალხმა მოიყარა თავი ტაძარში. კათალიკოზის კურთხევას დაესწრნენ ინგლისის, ბელგიის, საფრანგეთის კონსულები. — გაზეთი „საქართველო“ იტყობინებოდა — როდესაც კათალიკოზი შემოსეს ძველებურ ომფორითა და მიტრით, ეს იყო კიდევ ერთი ახალი ნუთი, რომელმაც აგრძნობინა ხალხს სანატრელი გაცოცხლება ძველი საქართველოსი. პატრიარქის სახე იმ ნუთში უსათუოდ დაუვინყარია. ის იყო მთლიანად უძრავი და განათებული. წარსული ტანჯვა სჩანდა მის ფერმკრთალობაში. მისი ხმა იყო წელი და მთრთოლავი და საკმეველის წმინდა სურნელებში მორწმუნე გული იგრძნობდა მისტიურად განგების სიახლოვეს. — კირიონ II თავის სიტყვაში, რომელიც მან სვეტიცხოველში აღსაყდრებასთან დაკავშირებით წარმოთქვა, ხაზი გაუსვა სარწმუნეობის წმინდა დაცვის აუცილებლობას, ეკლესიისა და ერის ერთიანობის აუცილებლობას. საქართველოში მცხოვრები სხვა ერებისადმი პატივისცემას, სწავლა — განათლების საქმეში საქართველოს ეკლესიის როლის ამაღლებას, სასულიერო პირებში ეროვნული მიმართულების სულიკვეთების ამაღლების აუცილებლობას: — „სამშობლო საყვარელო, ღვთისმშობლის წილხედომილო, ბრძმედსა შინა ტანჯვა — ვაებისას განწმენდილო! შენტვის დანეული, შენგან განშორებული, შენთვის მტირალი,

მუდამ შენკენ ლტოლვილი დღეს განგისვენებ ტკბილსა შინა ნიალსა შენსა არა ვითარცა შვილი უძლები, არამედ ვითარცა მესაიდუმლე და სინდისი ეკლესიისა შენისა... ვიცი, შენი გულისყური ამჟამად ჩემკენაა მოქცეული და მეკითხები: რა მომიტანე, რა მალამოსა სცხებ იარებსა ჩემსა, რით მანუგეშებ სევდა მოსილსა? ყური მომიპყარ: „არა მოველ, რათა გიმსახურო, არამედ მსახურებად შენდა და მიცემად სული ჩემი სახსრად შენდა“ (მთ. 20,28) მოვედი არა ვითარცა მწე სასყიდლით დადგინებული, არამედ ვითარცე მწე ერთგული და მარად მორჩილი.

კირიონ II-მ წერილები დაუგზავნა მსოფლიოს მართლმადიდებლურ ეკლესიათა მეთაურებს, რომელშიც მოკლედ, მაგრამ დასაბუთებულად გადმოსცემდა საქართველოს ეკლესიის ისტორიას და მოითხოვდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის ცნობას. ძნელი იყო ფრიად გაძარცვულ-გაპარტახებული საეკლესიო ქონების კვლავ შეგროვება. ქართული სასულიერო ლიტერატურის გამოცემის აუცილებლობა ეპარქიების აღდგენა-მონესრიგება, სასულიერო პირთა ელემენტარული საარსებო პირობების შექმნა და უამრავი სხვა პრობლემები ჰქონდა გადასაწყვეტი სრულიად საქართველოს კათალიკოს — პატრიარქს კირიონ II-ს. იგი ჩვეული თავდავინყებით შეუდგა საქმეს.

1918 წლის 26 იანვარს წმ. დავით აღმაშენებლის ხსოვნის დღეს თბილისში გაიხსნა უნივერსიტეტი. სრულიად საქართველოს კათალიკოზ — პატრიარქმა კირიონ II უნივერსიტეტის ეკლესიაში გადაიხადა პარაკლისი. კირიონ II დიდი სიხარულით შეეგება საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებას, 1918 წლის 27 მაისს თავისუფლების მოედანზე გადაიხადა საზეიმო პარაკლისი და მგზნებარე სიტყვით მიმართა შეკრებილ საზოგადოებას, მაგრამ დამოუკიდებელი საქართველოს შესვეურნი ათეისტური მსოფლმხედველობისანი აღმოჩნდნენ. მათ ეკლესია — ქართველი ხალხის სულიერი ძლიერების სიმბოლო — სახელმწიფოსაგან გამოჰყვეს, სკოლა ეკლესიისაგან და რა

სავალალო შედეგებიც აქედან მივიღეთ ეს დღეს ყველასათვის ცნობილია.

საქართველოს ოფიციალური ხელისუფლების ეკლესიისადმი გულგრილობა როცა დაინახეს, კათალიკოზ-პატრიარქის კირიონ II მონინალმდეგეებმა, კიდევ უფრო გააქტიურეს ბრძოლა მის წინააღმდეგ. საერო ცხოვრება პოლიტიკურ პარტიათა შორის სამკვდრო — სასიცოცხლო ბრძოლის ასპარეზად იქცა. ყველანი დიდი და პატარა ამ ბრძოლაში თავდავინწყებით ჩაება და დაავინცდათ ის საყოველთაო აღტაცება და თანადგომის აღთქმა, რომელიც სრულიად საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქს უწმინდეს კირიონ II მისცეს. იგი შეატოვეს წვრილმან ინტრიგებსა და პატივმოყვარე ადამიანებს. შედეგმაც არ დააყოვნა.

1918 წლის 28 ივნისს გაზეთი „საქართველო“ იტყობინებოდა: — სრულიად საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქი უწმინდესი და უნეტარესი კირიონ II 26 ივნისს ს. მარტყოფს გაემგზავრა საპატრიარქო რეზიდენციაში... 27 ივნისს დილით იგი მიცვალებული იპოვეს მის საწოლ ოთახში... დიახ, მტარვალის ხელმა მოუსწრაფა სიცოცხლე დიდ ქართველ საეკლესიო მოღვაწესა და მამულიშვილს. თითქო ახლა მაინც უნდა გამოფხიზლებულიყო საზოგადოება, მაგრამ სინამდვილეში რა მოხდა; როგორც დეკანოზი ნ. თალაკვაძე იგონებს: „ხმა დაუყარეს თავი მოიკლაო!“ 68 წლის მოხუცმა, რომელსაც დამბლის გამო პირზე ჭიქა ვერ მიჰქონდა დასაღვეად, ასეთი ხელით მწოლიარემ რევორველი დაირტყა და თავი მოიკლაო! რევოლვერი იქვე ეგდო ცხედართან: რევოლვერი დაკეტილი იყო. როგორ, თავი მოიკლა და რევოლვერი დაკეტა?! გვერდზე დაიგდო?! ასეთი დასკვნა გამოუტანა „გამოძიებამ“... ამის გამო შექონდა პირადი შეტაკება ნოე რამიშვილთან. 1918 წლის ივლისში, როდესაც ანჩისხატის ტაძარში მესვენა მარტყოფის მონასტერში უცნაურად ტყვიით განგმირული კათალიკოზი კირიონი. დიდძალი ხალხის თანდასწრებით გადავიხადე პანაშვიდი, ჯერ წარმოვთქვი შეტად აღგზნებული სიტყვა იმის თაობაზე, რომ მონშე ვიყავი იმ

არაადამიანური მეფისტოფელური დენა-შევიწროებისა, რომელიც წილად ხვდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალურ უფლებებში აღდგენილ მის პირველ კათალიკოზს“. საზოგადოებაში დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია კათალიკოზ — პატრიარქ კირიონ II ტრაგიკულმა სიკვდილმა. ანჩისხატის ეკლესიის დეკანოზმა ნიკიტა თალაკვაძემ მიცვალებულის წესის აგებისას ეჭვი მიიტანა მათზე, ვინც იდეურად ამზადებდნენ ამის ნიადაგს, შფოთსა და შულს ალვიებდნენ ქართულ ეკლესიაში, რის გამოც, ნ. რამიშვილმა, რომელიც შინაგან საქმეთა მინისტრი იყო, გამოიძახა და დატუქსა... (ამ ფაქტს გულისხმობს, როცა მოგონებაში აღნიშნავს შეხლა-შემოხლა მქონდა ნ. რამიშვილთან.) ნოე უორდანიას მწუხარება გამოუთქვამს კათალიკოზ-პატრიარქ კირიონ II-ის გარდაცვალების გამო. მაგრამ გამოძიება არ წარმართულა იმ მიმართულებით, საიდანაც სინამდვილე გაირკვეოდა. საზოგადოებრივ საწყისებზე გამოძიება უწარმოებია ცნობილ მწერალ იოსებ იმედაშვილს.

კირიონ II-ე დაკრძალეს 7 იელისს ნაშაუდღევის 4 საათზე სიონის ტაძარში. არ შეიძლება კიდევ ერთხელ არ მოვიტანოთ მის საფლავთან დეკანოზ ნ. თალაკვაძის მიერ წარმოთქმული სიტყვა:

„მშვიდობით, თქვენო უწმინდესობავ!

ეს ერთი კვირაა შენი ანჩისხატი, მთელი მორწმუნე თბილისის ქართველობასთან ერთად, გულდათუთქული დაგქვითინებდა ტყვიით გაჩვირულ თავის მამამთავარს. დღეს კი ჩვენი სამშობლოს ყოველი კუთხიდან მოზღვავებულა მთელი საქართველო — შენი სამწყსო, — რათა მიგაცილოს საუკუნო განსასვენებელ საეანემდე. დაობლებული შენი სამწყსო, ისევ დაქვრივებული ივერიის ეკლესია დღეს საქვეყნოდ მოსთქვამს და ჰკოდებს თავის ვაებასა, თავის უბედურებასა, თავის ეგზომ დაცოდვილებას, სამშობლო ქვეყნის გარეშეთაგან გაჭირვებას. ეს შენი საიდუმლოებით მოცული კუბოც მძიმე ლოდვიით ზედ დაგვერთო. ასეთ განსაცდელს ადგილი აღარ უნდა მქონებოდეს

ჩვენში.

არ ვიცი შენი ასეთი მოულოდნელი და უცნაური სიკვდილი ჩვენი გაუგებრობის თუ უმადურობის ნაყოფია. ზოგჯერ მტერი ვერ უზამს ადამიანს იმას, რასაც თვით ადამიანი თავის თავსაო, — სწორედ ჩვენზეა ეს ნათქვამი. სხვებმა, გარეშეებმა, ჩვენმა მტრებმა და ორგულებმა შეიგნეს შენი დიდი პიროვნების ღირსება, ჩვენ კი ვერა! სხვებმა, უცხოელებმა, დააფასეს შენი გონებრივი და ზნეობრივი ღვაწლი სამშობლოსათვის, ჩვენ კი ვერა...

ვერ გამოგია, რას ვთხოვლობდით კიდევ შენგან?! სხვა ქვეყანაში ასეთ ნაამაგდარ, დამაშურალ, მხცოვან მოღვაწეს დაასვენებენ ხოლმე, სიბერის უამს დაუტკობენ, განვლილ ტანჯვა — ნაშებას დაუამებენ და თუ კიდევ სამოღვაწეოდ მოინვევენ, მაშინ თავს ევლებიან მას, ტვირთს უმსუბუქებენ, რათა მისს სიბრძნე — გამოცდილებით ისევ ასარგებლონ ქვეყანა. ჩვენ ასე ვერ მოგვექცით. ჩვენ მხოლოდ უუფლებო კათალიკოზ — პატრიარქად აგირჩიეთ! თითქოს ჩვენი ეკლესიის ხომალდის საქეთმპყრობელი გინოდეთ, ნამდვილად კი ეს საქე ხელიდან გამოგტაცეთ!

ქედმაღლობა, გამძვინვარებული შური, საარაკო თავხედობა და გულფიცხოვა ვანარმოეთ თავის მამამთავრის გარშემო, უკანასკნელი დღენი სიცოცხლისა ჩაუშნარეთ მას და ახალ საქართველოში ეკლესიასაც ძირი ამოვუთხარეთ, არსებობის ნიადაგი გამოვაცალეთ.

განა მხოლოდ კირიონ კათალიკოზს მოვექცით ასე? უფრო მეტის სისასტიკით გავისტუმრეთ საიქიოს დიდი ილია! ნინამურისა და მარტყოფის ტრაგედია საქართველოს დაუძინებელი მტრების მიერ ჩვენში დათესილმა, ერთმანეთის ჯგუფურმა გადაკიდება — კინკლაობამ შეამზადა. მტრებმა დაგვესაქსეს, ერთმანეთის მტრებად გადაგვაქციეს, საკუთარ ოჯახში შინაური მტრები და ჯაშუშები გაგვიჩინეს და ეს თავზარდამცემი უბედურება თვით ქართველების ხელით

გაკეთებინეს. რაღა გვეთქმის ამ შავბნელ ბოროტებაზე? — შური, ერთმანეთის მძულეარება და გაუტანლობა დაესადგურა ჩვენს შორის და ეს გვათხრევინებს ჩვენს სამარეს ჩვენივე ხელით... როდესაც ილიას და კირიონს ყიფინას სცემდნენ უგუნურნი, ჩვენში არ აღმოჩნდა ვინმე, რომ დამაშვრალთათვის ნუგეში ეცათ, მათთვის მოეგერიებინათ უპასუხისმგებლო კალმოსანნი. პირიქით, უფრო ასისიანებდნენ მათ...

ილიას და კირიონს მამულიშვილობა, უანგარობა და სამშლობლოსათვის თავგანწირვა როდი ესწავლებოდათ, საყვარელნი!.. მაგრამ დღეს რაღა გვეთქმის... დღეს ისევე საქვეყნო სირცხვილში ჩავცვივდით. ქართველნი... ეტყობა ისტორიის გაკვეთილები ფუჭია ჩვენთვის, ჯერჯერობით მაინც... მაგრამ ღრმად გვნამდა საქართველოს ჭირისუფლის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის ანდერძი:

„ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის,
ეს განწირული სულისკვეთება,
და გზა უვალი, შეგნგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება“.

ღიას, „გზა უვალი“, კირიონისაგან „თელილი“ უსათუოდ დარჩება.

ამ გზაზე უკვე დაგვყენა განსვენებულმა. პირველმა მან შეაშუქა ჩვენს საზოგადოებაში ჩვენი ეკლესიის განთავისუფლების აზრი. შეაშუქა არა 1905 და 1917 წლებში, როდესაც ქვანიც კი ლაღებდნენ, არამედ უფრო ადრე, როდესაც სუსხიანი ცარიზმისაგან ყოველი აზრი და იდეა თავისუფლებაზე ჩვენში გაყინულ — გათოშილი იყო; კირიონი კი მაინც თესდა ჩვენში თესლსა კეთილსა. ის შეესწრო კიდევ ამ თესლისგან ნაყოფის გამოღებასა, მაგრამ თვით კი ველარ იგემა თვისი ნამუშაყარი. ასეთი ყოფილა ხვედრი ქართველ საზოგადო მოღვაწეებისა და ვერც კირიონი ასცდა თავის ხვედრს...

არ შემიძლია არ გამცნოთ საყვარელნი კირიონისაგან ერთ საეკლესიო ნრეში უკანასკნელად წარმოთქმული აზრი ჩვენს

დალთა ურთიერთგანწყობილებაზე: „ოცი წლის განმავლობაში დაშორებული ვიყავი სამშობლოს, — ბრძანა განსვენებულმა, — შორიდგან თვალყურს გადავენებდით, ვფიქრობდი, ამ ხნის განმავლობაში თქვენ საკმარისად შეიგენით საქვეყნო მოვალეობა, მაგრამ როგორც ეხლა ვრწმუნდები, თქვენ უფრო დაქვეითებულხართ და დაქსაქსულხართ. თუ ხელახლა დაიბადებით, თორემ სხვაფრივ თქვენი გამობრუნება შეუძლებელია“ — ასე ნაღვლიანად დაასრულა მან თავისი მწყემსმთავრული მხილება.

იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ჩვენ „ხელახლა დაიბადებით“, როგორც განსვენებულმა გვამცნო, ახალ საქართველოში, მხოლოდ თავისუფალ საქართველოში აღორძინდება, ამაღლდება, გაფაქიზდება დალთა განწყობილება, მხოლოდ განახლებულ მოქალაქეობაში შევძლებთ უკუუვადოთ ან დამხობილ მონობისაგან ნაანდერძევი გახრწნილი ზნეჩვეულებანი და შეერთებულ ძალით სამშობლოს ვემსახუროთ. იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ან თავისუფალ საქართველოში თავისუფალი ეკლესია შესძლებს აღუზარდოს სამშობლოს ღირსეული მოქალაქენი მტკიცე ქრისტიანულ ზნეობის ნიადაგზე. უნდა შევიგნოთ საყვარელნი, რომ მხოლოდ წმინდა სახარების მცნებებზე აღზრდილი ერია უკვდავი და უძლეველი.

ამ რწმენით მიგაცილებთ ტანჯულო მამამთავარო, საფლავის პირზე. აქ, ქალარა სიონის ტაძარში მივაბარებთ შენს ნეშტს მშობელ მინას. აქ დაისვენე და განისვენე დამაშვრალი! აქ მაინც აღარ იქნები „განმარტოებული“, აქ მუდამ სინანულის ცრემლებს დავაფრქვევთ შენს წმინდა საფლავს. შენც უწმინდესო მეუფეო, აქედგან თვალყური გვადევნე, გაგვამხნევე, არ დაგვივიწყო, არ დაგვწყევლო, არ შეგვაჩვენო! პირიქით, შენებურად, დიდსულოვნად შეავედრე ჩვენი ეგზოში დაცოდვილება სიონის ღვთისმშობელს, წმ. ნინოსა და ჩვენს ნათლით მოსილ წინაპართ...

შეგცოდეთ — შეგვინდე და გვაპატიე, ჩვენო დაუეინყარო მამამთავარო.

ღმერთი იყოს შენი მონყალე, ამინ.²¹⁶

კათალიკოზ პატრიარქ კირიონ II მუხანათური მკვლევლობის შემდეგ მოკლეს მირიან ბერი (კირიონის დამცველი), ქუთათელი ეპისკოპოსი ანტონ გიორგაძე... რა ხდებოდა საქართველოს ეკლესიაში? ნუთუ მართალი გამოდგა შაერაზმელ ეორტორელოვის სიტყვები -- რად გინდათ ავტოკეფალია, ხომ დასჭამთ ერთმანეთსო. ეინ მოჰკლა ბრწყინვალე მწყემსმთავარი და მეცნიერი, სრულიად საქართველოს კათალიკოზ პატრიარქი კირიონ II? ქართველი საზოგადოების ერთმა ნაწილმა გული იმით დაიმშვიდა, რომ მკვლელის ძებნა ჩრდილოეთში, რუსეთში დაიწყო. ეს ხომ თავის მართლების უმწეო ცდა იყო. პირდაპირ ხმამალა უნდა ვთქვათ სიმართლე, კათალიკოზ — პატრიარქ კირიონ II მკვლევები ქართველებშია საძებნი. დიახ, კირიონი ქართველთა ხელითაა მკვდარი. მარტყოფის ტრაგედიაში ზნეობრივი ბრალი მიუძღვით ყველა იმათ, ვინც კირიონ II ეროვნული მიმართულების გამო შეიძულეს და მის დევნა - შევიწროებაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს. კონკრეტული დამნაშავენი კი... სამწუხაროდ დაუსჯელნი აღმოჩნდნენ. მაგრამ ღვთის წინაშე, ხომ არაფერი იკარგება და ეს გვანუგეშებს სწორედ.

სრულიად საქართველოს კათალიკოს — პატრიარქი კირიონ II იყო ქეშმარიტი ქრისტიანი და დიდი მამულიშვილი. მისი ამქვეყნიური ცხოვრების გზა იყო მონამეობის გზა და აღსასრულიც ასეთივე მონამეობრივი იყო. გეჯერა, რომ ზეციურ სასუფეველს შეუერთდა მისი უკვდავი სული და რისი გაკეთებაც აქ ვერ შეძლო მამულისათვის, ამაღლებული და ღმერთთან დაახლოებული იქიდან ზრუნავს დღენიადაგ.

უნმინდესო და უნეტარესო მეუფეო, გეჯერა, შენი უკვდავი სული დღესაც თავს დასტრიალებს შენგან უზომოდ შეყვარებულს შენს სამშობლოს. შენ გაიზიარე დიდი ილიას ხვედრი და ეს ალბათ ისეთი დიდი ბედნიერებაა, რომელსაც ჩვენი გონება ვერ ნვდება. თქვენგან შეყვარებულს საქართველოს შავი ღრუბელი

დასტრიალებს თავს, ღვთის წინაშე თქვენს მეოხებას ნუ მოგვაკლებ ნმინდაო მამაო. უფრო მძიმე დღეებიც უნახავს საქართველოს, მაგრამ თავი დაუღწევია მაინც, ნუთუ ეხლა გაგვნირავს ღვთის განგება?

„აცხოვნე, უფალო ერი შენი და აკურთხე სამკვიდრებელი შენი, ძლევა ჯვარითა ბარბაროსთა ზედა ღვთიედაცულსა ერსა ჩვენსა მიანიჭე და საფარველსა ქუეშე მისსა დაიცევ, რათა ვიტყოდეთ: უფალო დიდება შენდა.

ამინ.

დადოებული ლიტერატურა:

1. მ. ჯანაშვილი. უნშინდესი კირიონი. თბ. 1917 წ.
2. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. მეცნიერებათა ინსტიტუტის კირიონის საარქივო ფონდი. № 1535.
3. მრავალთავი. თბ. 1971 წ.
4. საღვთისმეტყველო კრებული თბ. 1981 წ. №5.
5. გაზეთი „ივერია“. 1898. №179.
6. გაზეთი „ივერია“. 1891. №87
7. გაზეთი „ივერია“. 1892. №166
8. გაზეთი „ივერია“. 1903. №38
9. ნ. დურნოვო. საქართველოს ეკლესიის ბედი. ბათუმი. 1990 წ.
10. ი. მეგრელიძე. ექვთიმე თაყაიშვილი. თბ. 1989 წ. გვ. 89.
11. რ. მეტრეველი. საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოება. თბ. 1982. გვ. 94.
12. მწყემსი №21. 1885 წ.
13. მწყემსი 1886 №1.
14. მ. ჯანაშვილი მისი უნშინდესობა კირიონი, თბილისი 1917. გვ. 3.
15. გ. შარაძე ბედნიერებისა და სათნობის საუნჯე. თბ. 1984, გვ. 851.
16. ე. აბრამიშვილი. კირიონის პირადი საარქივო ფონდი. კრებულში მრავალთავი, თბ. 1971. ტ. 1. გვ. 367.
17. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი კირიონის ფონდი, საქმე №778ა.
18. „სვეტიცხოველი“. 1917 №3.
19. იოსებ იმედაშვილი კირიონის გაპარტახება და მკვლელობა. გაზ. „კომუნისტი“. 1990 წ. 2 სექტემბერი.
20. გაზ. საბალხო განათლება. 1989 წ. 29 ნოემბერი.

წიგნის ავტორია:

სერბო ვარდოსანიძე

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი
თბილისის სასულიერო აკადემიისა და სემინარიის პედაგოგი.

რედაქტორი:

მამა გურამი

ლიხაურისა და აჭის ეკლესიების წინამძღვარი

წიგნის დასტამბვის ხარჯები გაიღეს ბერძენმა მართლ-მადიდებელმა ქრისტიანებმა. დაიბეჭდა საბერძნეთში, ქ.თესალონიკში გამომცემლობა "ორთოდოქსოს კიფსელში". გამოცემა მესამე, შესწორებული.